

Melyik úton halad tovább a magyar demokrácia?

(Göncz Árpád írónak,
a Köztársaság elnökének)

Már jó ideje leszedtük a meggyet, a cseresznyét, jött a kajszibarack, később a figyelem az őszibarack meg a diófák felé fordult (a szőlő a szőlamok mögött folyamatosan zengő alapdallam). Mindennek rendje van (*sora*) a szőlőhegyen, rendje van (*sora*) körülöttünk a sűrűsödésnek, bomlásnak, csirázásnak is. Amit éreztünk, tudtunk, amire fölkészültünk, bekövetkezett: Kelet-Közép-Európa lassan kicsúszik a világ figyelméből, a tekintet Németország, a Szovjetunió, a Közel-Kelet felé fordul.

Mennyire maradunk magunkra, miközben házunk tájának eseményeit mérlegeljük?

Megszoktuk már, hogy a politikai elit (nem beszélve a haszonélvező, hatalomra törő erőkről) kikerülhetetlennek tartják azt a folyamatot, amit Bibó István a szabadságprogramokra való uralmi rátelepedésnek nevez. Azt is lehetne mondani, írja, hogy a forradalmi reformok nyomán megjelenő új meg új uralmi rátelepedések a történelem szükségszerű fejleményei, ellenük hiábavaló mindennemű hadakozás, el kell viselni, nincs orvosság. Aztán egy fordulattal: „A helyzet azonban az, hogy ez ellen muszáj, hogy legyen orvosság.” Kérdés: annyi tapasztalattal magunk mögött mosolyogjunk-e az ilyen naivitáson?

Ma a sok jelenség között az egyik legjellemzőbb az, hogy élesen polarizálódik a hajdani ellenzékben levő, mai politikai elitnek a hatalomról alkotott álláspontja. Az egyik felfogás szerint a demokratikus fordulat olyan szabadságprogramokra teremt esélyt, amelyek egy másik, a régi rossz helyén új hatalombirtokló konstrukcióban valósulnak meg. A másik felfogás hívei már a régi uralommal szembeni ellenzéki küzdelmeik idején is bizalmatlansággal tekintettek a konkrét diktatorikus hatalmon túl magukra a hatalombirtokló törekvésekre, mint a társadalom életét irányító erőre-érzelemre. Talán a leg-tömörebben Adam Michnik szavai emlékeztetnek erre az álláspontra. Már öt éve (Levelek a gdanski börtönből) figyelmeztetett arra, hogy a létező Bastille erőszakkal történő bevételével — a szándékok ellenére — új Bastille-ok épülnek.

Bibó ama naivnak feltűnő, mindenestre tőle szokatlanul emóciókkal teli megjegyzését (a szabadságprogramokra való új és új uralmi rátelepedések ellen *muszáj*, hogy legyen orvosság) racionális összegzéssel folytatja: „A feladat nem egyszerű uralomváltás, hanem az uralom jelenségének megszüntetése.” (Az európai társadalomfejlődés értelme, 1971—72.)

Mikor egy esztendeje nyomon követtem a békés forradalom tizenkét hónapját, több helyen is kitértem arra, hogy csak az új politikai mentalitás bontakoztathatja ki a demokratikus fordulat eredményeit. Felsoroltam a *másféle* mentalitás néhány kategóriáját, olyanokat, mint a hatalomra való törekvés narkomán hevessége helyén a másság iránti toleranciát, a minőség, a szakszerűség jegyében kiformált szövetségeket, a politikai küzdelem új stílusát, an-

nak a szemléletnek az érvényesítését, hogy magam (pártom) sohasem lehetek (lehet) az igazság egyedüli birtokosa, viszont kellő önkontrollal talán közelebb lehet jutni a milliók számára gyógyírt jelentő megoldásokhoz. Akkoriban nem olvastam újra Bibó nagy tanulmányát, most azonban elővettem, és ideillőnek érzem húsz esztendő előtti gondolatait. Azt mondja: a várakozásokban való megcsalatozás hallatlanul veszedelmes és kiszámíthatatlan következményekkel jár. Nem is csak erkölcsi követelményként, hanem az uralmon levők életbiztosításaként elkerülhetetlen az alapelvek halálosan komolyan vétele, ami egy olyan társadalom felé való haladás komoly, intézményes megindítását jelent, amelyikben az uralom fogalmát felváltja a kölcsönös szolgálatok fogalma.

Abban az újabb szakaszban, amelyben nyár óta élünk, elérkezett a minden, még a vértelen forradalmakat sem kímélő második szakasz. Előtérbe kerültek a győztesek táborában az egymás elleni ellentétek. Ahogy Michnik mintegy a régi szellemi-erkölcsi éberségének folytatásaként írta kilencven nyarán: „az első szakaszban az ellenzékét egyesítő ideológia megjelenése, mindig ez a jelszó: szabadság a diktatúrával szemben. Saját magunk, nemzetünk vagy mozgalmunk szabadságáért harcolva az univerzális szabadság jelszavát hangoztatjuk, toleranciát a másként gondolkozók iránt, jogot a kisebbségeknek. Később belső megosztottság lép fel...”; és azzal folytatja, hogy az új politikai folyamatokat örömmel és reménnyel, de szomorúan és nyugtalanul is figyeli. „Mennyit gondoltunk a kommunizmus végének nagy ünnepére. És lám, a legértékesebb mellett a szemünk láttára kúsznak elő a rejtekből szörnyek is. Egyfolytában hisszük, hogy ez csak mellékes, csak elmúlt idők maradványa. Hogy az elkövetkezendő idők a demokrácia jegyében teljesednek majd. Igazunk van-e?”

Nem európai látókörrel gondolkodó magyar demokrata az, akit ne foglalkoztatnának hasonló kérdések. Újabb váltóponton vagyunk, most dől el, hogy a „szabadságprogramokra való uralmi rátelepedés” ma felsejülő két változata közül melyik határozza meg a magyar demokrácia közeljövőjét. Az egyik változat: a békés forradalom második szakaszában a korábbi szövetségesek között fellépő belső megosztottság, a hatalomért való harc „megszokott” pályáira tolja át a politikai életet. Ennek velejárója az — alkotmányosság, törvényesség ellenére is — szervesen kifejlődő, fentről vezérelt politikai organizáció, és vele elkerülhetetlenül együtt járó új kontraszelekció. A másik változat: az új „uralmi rátelepedések” helyett megkezdődik (elsősorban az önkormányzatokban) a demokratikus államszerkezet szerves kifejlődése („lent”), miközben érvényesül a „közös szolgálatok” új mentalitása („fent”), organikusan a minőség, a szakszerűség; továbbá ezzel együtt megvalósul a politikát vezérlő miniszterelnök, köztársasági elnök — a szerves folyamatok elől a hatalmi akadályokat elhárító és a politikai erőcsoportok között érvényesülő kiegyenlítő — szerepe.

Sajátosság ma az, hogy bár a legnagyobb erő a két legnagyobb (kormányzó, illetve ellenzéki) párt körül sűrűsödik, mégis a politikai küzdelem stílusában, az alternatívákra való ráatalálásban (főképpen augusztus óta) megnőtt *egyrészt* az egyre nagyobb tekintélyt szerző politikai személyiségek orientáló szerepe, a köztársasági elnöké, az országgyűlési elnöké, másrészt annak a két pártnak a szerepe (mentalitása, szakértelme, illetve annak hiánya), amelyek ma a szélső pólusokat képviselik: a Fidesz, a Kisgazdapárt. A Fidesz néhány parlamenti (és közéleti) teljesítménnyel tette nyilvánvalóvá, hogy nonkonformizmusa nem egyszerűen egy korábbi (jogos) antibolsevista nonkonfor-

mizmus utójátéka. Különös, de azok a magyar demokraták, akikben ma *egyszerre* él a Horthy-rendszertől, a Rákosi-rendszertől és a Kádár-rendszertől való éles elfordulás, mint az új, demokratikus kibontakozás alapfeltétele (három rendszer, három katasztrófába vezető változata a század magyar történelmének), nos, akik így éreznek és gondolkoznak, az utóbbi időben olyan megnyilvánulásokkal éreztek legerősebben azonosságot, amelyek (az ifjonti heveség néhány elkerülhetetlen kiterőjelenségével együtt) a Fidesz felől indultak el. (Ilyen megszólalás volt Fodor Gáboré a Kéri Kálmán álláspontja körül támadt viharban.) Ugyanakkor a hatalomvágyat is szerencsésen nélkülözi ez a politikai mentalitás, amivel elhárul az akadály a annak, hogy náluk bármiféle torlasz kerüljön a szakértelem, a hozzáértés érvényesülése elé.

A másik szélső pólus a Kisgazdapárt. Itt többről van szó, mint egy állandó belső harcokkal, személyes érdekküzdelmektől terhes, politikáját havonta váltó, illetve mindezt gyermekded retorikával eltakaró politikai erőről. Végül is lehetne ez a kavargás egy párt magánügye. Azonban a politikai arénában is érvényesül a szociológiának a csoportok közötti mentalitásról szóló egyik törvénye: sohasem a legmagasabb, mindig a legalacsonyabb nívó vonzza magához — akár hátráltatással, elbizonytalanítással — a hozzá közelebb álló csoportosulásokat. A visszahúzó — mert a régi uralmi politizálás alternatívája felé mozgó — szerepet még csak felerősíti, hogy ez a tömörülés a „mérleg nyelve” a koalíció fenntartásában. A Kisgazdapárt üres retorikában élő neokonzervativizmusa — akarva-akaratlanul — leginkább a táptalaja azoknak az irracionális folyamatoknak, amelyeket Michnik a legértékesebb törekvések fedezete mögött a rejtekekből a szemünk láttára előkuszó veszedelmekként jellemezte.

De mindezzel nem csak azért kell foglalkoznunk, mert a jövő két útjáról van szó. Ezzel a két alternatívával együttjár az is, hogy a „Mit várhatunk Európától?” friss kérdését máris egy újabb kérdés váltotta föl, a „Mit várhat Európa tőlünk?” nehezebb kérdése. Az érdeklődés középpontjába, amiként azt éreztük, Németország és a Szovjetunió került. A jövő Európáját (a világhelyzetet) már korántsem a kelet-közép-európai kis nemzetek sorsalakulása befolyásolja, hanem a német kohézió és a szovjet erőzió nyomán kialakult új stratégiák. Nem hagyható számításon kívül az sem, hogy a körülöttünk végbenő bomlások (elsősorban Románia és Jugoszlávia felől, de némiképpen Lengyelország, sőt a „szlovák-dilemmával” megterhelt Prága irányából is), a más nemzetiségek, általában a magyarság iránti toleranciahiány, az új győztesek egymás ellen fordulása közben fölcsapó indulatok sem a kölcsönös szolgálatok érzületének kedveznek. Érdekes és érdemes visszaemlékezni Németh László egyik kellőképpen nem méltányolt gondolatára. A második szárszói beszéd agyonvitatása közben szó nélkül mentünk el egy azóta sem érvényét veszített keserű kifakadása mellett. Arról szolt, hogy az európai történelemmel sohasem volt szerencsénk, mert amit az európai történelem *adott*, azt többnyire *vissza is vette*. És hozzátette: az európai múzsák barátsága azonban sohasem okozott csalódást.

Vajon ma is föltehetjük-e ezeket a kérdéseket? Vajon visszaveszi-e, s ha igen, milyen formában az európai történelem azt, amit számunkra nyújtott? Pontosabban: milyen erőfeszítéseket kell tennünk, hogy adjunk is valamit Európának, ne csak a markunkat tartsuk? Másrészt: fél évszázad alatt tovább mélyült az európai kultúra válsága. Amit Németh a múzsák barátságának erejéről mondott, az ma akkor érvényes, ha az európai kultúra nagy folyamába helyezük a mát, de a közelmúlt évtizedek európai kultúrájáról már ko-

rántsem jelenthető ki, hogy rendelkezik annyi ébresztő elemmel, mint akár még a századelőn is, vagy a régebbi korokban. Ebben az összefüggésben paradox a kelet-közép-európai kultúra szerepe. A művészet, az erkölcs és az akaratérő a lenyomottságban is reprodukálni tudja szembeszegülésként a szélesebb körben is kisugárzó értékeit. Tanulságos nyugati érdeklődéssel nézni ezt a hatást. T. G. Ash, aki nem egy kitűnő tanulmányával bizonyította kompetenciáját kelet-közép-európai témákban, nemrégiben azt írta erről, hogy a diktatúrák nyomása alatti évtizedekben a felemelt arc, a méltóság, a roncsolódással való szembeszegülés, az évezredes európai értékek védelmének szellemisége néhol és némelyekben az egész világkultúra számára példaszerű magatartásokat és szellemiséget produkált. „1989 után számomra az a nagy kérdés: túlélnek-e ezek az értékek — s ha igen, melyek élnek túl — a fölszabadulást?” — írta.

A műzsák teremtette atmoszféra: mentalitás. A kultúra, tapasztalat és érték, erkölcs és képesség is a hibák újraelkövetésének elkerülése. Miközben még mindig, és teljes joggal, a demokratikus fordulat győzelmét ünnepeljük, előtérbe került a győztesek közötti erősödő hatalmi harc, és e küzdelem fölött érzett aggodalom a legjobbak között. Jeleit látjuk annak, hogy átszivárog a kormányzópárt legjobb erőire, személyiségeire is a koalíció legkevésbé nívós, legkevésbé szakszerű, leginkább üres retorikára hajló, az új „hatalmi rátelepedést” leginkább követelő erőcsoportjának mentalitása. Ami persze a legkíváltságosabb értelmiségiek és általában a legjobb szakemberek visszahúzódásával jár. Ennek következményei az eltolódások a szereptalálásokban is. Szerény példák: miközben a kultúra értékeit a szakszerűtlenség, s a közben előnyomuló vad kapitalizálódás már-már megmenthetetlenné teszi, esszéíró pályatársunk, a legnagyobb kormányzópárt parlamenti politikusa ahelyett, hogy pártja erőit például az irodalom, a könyvkiadás, a kultúra érdekében mozgósítaná, taktikai csetepatékban emésztődik; ugyanakkor a legnagyobb ellenzéki párt képviselője, aki hajdan maga is a könyvkiadásban tevékenykedett, belügyi szakértőként munkálkodik.

Újabb váltóponthoz értünk. A kérdés: lesz-e elég ereje azoknak a személyiségeknek és magoknak, akik és amelyek az új politikai mentalitás alternatíváját képviselik, arra, hogy ne a szabadságeszményekre való újabb, másféle rátelepedés törekvései érvényesüljenek?

Egymással összefüggésben ma ilyen kérdések vannak a középpontban: milyen mentalitással-minőséggel polarizálódik a politikai élet mezőnye?; érvényesül-e a békés forradalom második szakaszában a győztesek táborában az uralomért folyó harc helyén a kölcsönös szolgálatok politikai meggyőződése?; megállítható-e az új kontraszelektációs folyamat, mint a zsákutcákból zsákutcákba való botorkálás szomorú hagyományának velejárója?; az új önkormányzatok valóban a szervesen kiépülő civil társadalom alapjai lehetnek-e?

Talán feltűnt az olvasónak a szokásosnál több idézet és hivatkozás. Ezek szándékosak. Azt próbáltuk igazolni, hogy nem a semmiből kell valamit (bűvészként) elővarázsolni. Vannak súlyos hagyományai, és (közelben-távolabb) képviselői annak, amit új politikai mentalitásnak, értékcentrikus kohézióknak gondolunk. Még nincs késő, haladhat az új magyar demokrácia a kibontakozás felé. Nem véletlenül beszélt pályatársunk, barátunk — immár egyenlők között az első — arról, hogy sem a darutollas úri világ, sem az egyenlőség eszméjébe burkolt iszonyú egyenlőtlen évtizedei nem hoztak megoldást a többség, az elesettek, a kiszolgáltatottak számára. És most? A kérdés (sok helyen) elhangzik. A feleletek (a történelem mélyében) már készülnek.